

Dirkje van den Nulft & Marianne Verhallen

Met woorden in de weer

Praktijkboek voor het basisonderwijs

uitgeverij
coutinho

MET WOORDEN IN DE WEER

'It seems almost impossible to overstate the power of words; they literally have changed and will continue to change the course of world history. Perhaps the greatest tools we can give students for succeeding, not only in their education but more generally in life, is a large, rich vocabulary and the skills for using those words.'

'Het lijkt bijna onmogelijk de kracht van woorden te overschatten: woorden hebben letterlijk de loop van de geschiedenis veranderd en zullen dat blijven doen. Waarschijnlijk is het beste gereedschap dat we leerlingen kunnen geven om niet alleen op school maar ook in het leven zelf te slagen, een uitgebreide, rijke woordenschat en de vaardigheden om die woorden te gebruiken.'

J.J. Pikulsky & S. Templeton (2005) Teaching and developing vocabulary: key to long-term reading success. *Current Research in Reading/Language Arts*. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

Met woorden in de weer

Praktijkboek voor het basisonderwijs

**Dirkje van den Nulft
Marianne Verhallen**

Tweede, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2022

www.coutinho.nl/metwoordenindeweer

Bij dit boek hoort een website met extra materiaal. Dit materiaal bestaat uit antwoorden, formulieren en extra informatie.

© 2002/2009 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2002

Tweede, herziene druk 2009, zesde oplage 2022

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Linda van Putten, Maartensdijk

Tekeningen: Roel Smit, Vogelenzang

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0157 1

NUR 842

Voorwoord

Woorden, woorden, steeds meer woorden; er zijn zelfs ‘voorwoorden’. Je ontkomt er niet aan. Kinderen hebben ze elke dag nodig, als voedsel voor de geest, als instrument om de werkelijkheid te begrijpen, om teksten te lezen, om mee te kunnen doen op school. ‘De burgers schenken een groot bedrag’, lezen of horen ze. Als ze al weten wat burgers zijn en wat een bedrag is, kunnen ze zich toch afvragen hoe burgers een groot bedrag schenken. Verdelen ze het geld over kopjes of glazen, zoals ze thee of limonade schenken?

Het gaat niet alléén om nieuwe woorden, maar ook om nieuwe betekenissen van woorden die leerlingen al kennen. Op school komen kinderen veel nieuwe woorden tegen en de school is ook de belangrijkste plek om die woorden te leren. Dat geldt niet alleen voor anderstalige leerlingen, maar voor alle leerlingen met een zwakke Nederlandse taalvaardigheid. Dat weten leerkrachten al lang. Net zo goed als ze weten dat woorden de bouwstenen van de taal zijn en dat er zonder bouwstenen geen gebouw is. Maar hoe pakken ze dat aan om leerlingen die overstelpende hoeveelheid woorden te leren, de relaties tussen die woorden, nieuwe en vooral figuurlijke betekenissen? De taalboekjes schieten hierin over het algemeen tekort, al is het alleen maar omdat de auteurs van die boekjes niet weten welke nieuwe woorden of betekenissen bepaalde kinderen in een bepaalde klas nodig hebben. Daar komt nog bij dat er allerlei nieuwe en onbekende woorden in ander lesmateriaal zitten. Wat moeten leerkrachten daarmee doen? Negeren? Behandelen? Maar hoe dan?

In het onderzoek naar taalverwerving is de laatste decennia het leren van woorden een steeds belangrijker thema geworden. Onderzoekers doen en deden op basis van hun studies allerlei aanbevelingen voor de onderwijspraktijk. Maar deze *toegepaste* taalwetenschap bleek zelden ook *toepasbare* taalwetenschap op te leveren, in ieder geval niet in de ogen van leerkrachten. Voor de klas, tegenover een groep kinderen, hadden ze toch vaak het gevoel didactisch gezien met lege handen te staan.

De drie lijnen – kinderen, leerkrachten, onderzoekers – komen in dit boek eindelijk samen. Bovendien is *Met woorden in de weer* meer een werkboek dan een leesboek. Het geeft inspiratie om direct aan de slag te gaan, niet alleen voor individuele leerkrachten, maar juist ook voor schoolteams. Dit is een werkelijk praktische handreiking, waarmee leerkrachten de woordenschat van hun leerlingen op een efficiënte en ook nog aantrekkelijke manier kunnen vergroten. Dat gebeurt dan op een zodanige manier dat woordenschatonderricht veel meer is dan alleen maar ‘woordjes leren’; het is een basisonderdeel van het onderwijs en van niet te onderschatten

belang voor de kennisopbouw van de leerlingen. Wanneer vanuit *Met woorden in de weer* wordt gewerkt, kan je perfect de volgende stelling verdedigen: woorden leren = kennis uitbreiden.

Adviezen uit taalwetenschappelijk onderzoek zijn gelukkig niet omgezet in starre, moeilijk in praktijk te brengen didactiek, die haaks staat op de dagelijkse gang van zaken in de klas. Ook niet in vage aanbevelingen voor een leerkracht die het uiteindelijk allemaal maar zelf moet uitzoeken. Nee, onderzoek en praktijkervaringen zijn soepel geïntegreerd in een reeks zinvolle activiteiten, die hun waarde al op tientallen scholen hebben bewezen. En wat ook belangrijk is: die activiteiten hoeven in termen van voorbereiding en uitvoering niet veel tijd te kosten, zeker niet wanneer leerkrachten en leerlingen er eenmaal aan gewend zijn om met woorden in de weer te gaan en zich de aanpak eigen hebben gemaakt.

Dat leerlingen ervan profiteren – en dat is tenslotte het belangrijkste –, daar ben ik van overtuigd. Dat leerkrachten met die activiteiten leuker, plezieriger en zinvoller les kunnen geven, lijkt me daarbij mooi meegenomen.

René Appel (emeritus hoogleraar ‘Verwerving en didactiek van het Nederlands als tweede taal’ aan de Universiteit van Amsterdam).

Website

Bij dit boek hoort een website met extra materiaal. Deze is te vinden via **www.coutinho.nl/metwoordenindeweer**. Op deze website kun je:

- de antwoorden op de opdrachten vinden;
- formulieren downloaden.

Op de website **www.rezulto.nl/met-woorden-in-de-weer** kun je:

- informatie vinden over trainingen;
- extra materiaal aanvragen;
- op de hoogte blijven van nieuwe ontwikkelingen.

Inhoud

Hans de houthakker, Deel 1	10
1 WOORDEN, WOORDEN, WOORDEN	12
1.1 De macht der gewoonte	12
1.2 De ideale klas	13
1.3 De oude Comenius	16
1.4 Woordenschat in het huidige onderwijs	20
1.5 Wat je van dit boek kunt verwachten	24
1.6 Hoe werk je met dit boek?	26
<i>De Profieltest</i>	30
<i>De persoonlijke route</i>	36
 Hans de houthakker, Deel 2	 42
2 WILLEN	44
2.1 Woordenschat als basis	44
2.2 Werken aan woordenschat is werken aan schoolsucces	47
2.3 Met woorden in de weer	49
2.4 Waar een wil is, is een weg	51
2.5 Ik zou willen dat...	53
<i>Checklist</i>	55
<i>De persoonlijke route</i>	56
 Hans de houthakker, Deel 3	 68
3 WETEN	70
3.1 Wo(o)rd wijzer	70
3.2 Hoe kinderen woorden leren	71
3.3 Woorden en woordenschatuitbreiding in het onderwijs	78
3.4 Hoe leerkrachten woorden moeten onderwijzen	84
3.5 Hoe te werken aan systematische woordenschatopbouw	90

3.6	Hoe je woorden moet selecteren	93
	<i>Checklist</i>	95
	<i>De persoonlijke route</i>	96
	Hans de houthakker, Deel 4	106
4	KUNNEN	108
4.1	Oefening baart kunst	108
4.2	Hoe kan ik woorden verantwoord selecteren?	110
4.3	Hoe kan ik woorden voorbereiden?	112
4.4	Hoe kan ik woorden semantiseren?	113
	4.4.1 Middelen om te semantiseren	115
	4.4.2 Het instrument van de drie uitjes	117
	4.4.3 De verschillende woordwebstructuren	123
4.5	Hoe kan ik woorden consolideren?	126
4.6	Hoe kan ik woorden controleren?	128
	<i>Checklist</i>	129
	<i>De persoonlijke route</i>	130
	Hans de houthakker, Deel 5	146
5	MEER KUNNEN	148
5.1	Selecteren met het oog op frequentie, nut en pregnante context	149
5.2	Selecteren met het oog op netwerkopbouw en kennisverwerving	154
5.3	Woorden aanbieden: optimaal voorbereiden	156
5.4	Woorden aanbieden: optimaal semantiseren	157
5.5	Woorden inoefenen: optimaal consolideren	171
5.6	Woordkennis checken: optimaal controleren	175
	5.6.1 Controleren: op welk niveau?	175
	5.6.2 Controleren: op welke manier?	177
	<i>Checklist</i>	180
	<i>De persoonlijke route</i>	181

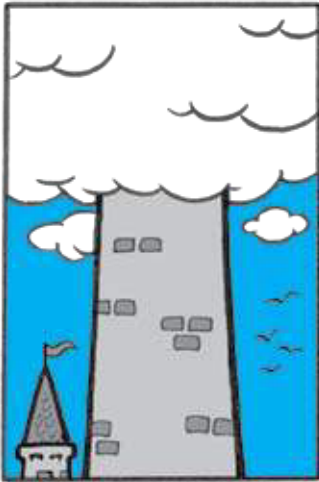
Hans de houthakker , Deel 6	192
6 DOEN	194
6.1 De beslissende stap	194
6.2 De kracht van de leerkracht	195
6.3 Met woorden in de weer: investeren in jezelf	197
6.4 Met woorden in de weer: investeren in je leerlingen	199
6.5 Doen is speels doen!	206
6.6 Doen is blijven doen!	208
<i>Checklist</i>	211
<i>De persoonlijke route</i>	212
Hans de houthakker , Epiloog	222
Literatuur	225

Hans de houthakker • Deel 1

Er was eens, lang geleden – en als ik zeg lang geleden dan bedoel ik ook heel lang geleden – een lieve, mooie houthakkersjongen. Hij heette Hans en hij was niet bepaald gelukkig, maar ook niet erg ongelukkig. De hele dag hakte hij hout in het bos, samen met zijn broer Hobbe. Elke avond na het hakken kookte Hobbe een grote pan bruinebonensoep die ze samen opaten. En zo ging dat, dag in dag uit, al zo lang Hans zich kon herinneren. Opstaan, hakken, bonensoep, slapen, opstaan, hakken, bonensoep, slapen.

Nu was Hans zo'n jongen die toch ook wel eens wat anders wilde: iets spannenders doen dan steeds maar weer dezelfde mootjes hout hakken. Hij wilde wel eens een diep gesprek voeren met iemand, maar hij wist nooit zo goed hoe hij moest beginnen bij Hobbe. Over het algemeen wilden andere mensen ook wel met Hans praten, voornamelijk meisjes. Dat kwam door zijn mooie houthakkerslichaam. Maar veel leverde dat niet op, want Hans vroeg altijd meteen of de meisjes misschien wat lekkers voor hem wilden koken. En helaas was dat meestal niet waar meisjes die op houthakkerslichamen vallen in geïnteresseerd waren. Na zo'n mislukking probeerde Hans zelf wel eens een ander-soortige soep te koken: boerenkool- of broccolisoepp; maar zijn zelfgemaakte soep smaakte zo vies dat ze de volgende dag zelfs weer trek hadden in Hobbes bonensoep.

Nu woonde er verderop in het land een prinses die zo lekker kon koken dat ze 'de keukenprinses' genoemd werd. De prinses werd na het overlijden van haar ouders gevangen gehouden door haar gemene oom. De oom had zich het koningschap toegeëigend. Hij had het meisje tot zijn keukensloof gemaakt. Hij had haar opgesloten in een keukentje, boven in een toren die zo hoog was dat de top ervan verborgen was in de wolken. De toren had geen deur en geen trap, alleen een klein liftje, van helemaal boven naar helemaal beneden, waar ze elke avond het eten dat ze voor de boze oom had gekookt in moest zetten. Hans verlangde iedere avond in stilte hevig naar de prinses, terwijl hij met lange tanden zijn bonensoep at. De prinses zou veel lekkerder soep maken dan zijn boerse broer Hobbe. En, nog veel belangrijker: de prinses was veel leuker om de hele avond naar te kijken dan zijn broer. Toen Hans op een avond aan zijn vierduizendzesentachtigste bord bonensoep zat, kreeg hij geen hap meer door zijn keel. Iets in zijn lichaam vertelde hem dat hij moest proberen de prinses te bevrijden, maar hij wist niet of dit gevoel uit zijn maag of uit zijn hart kwam.

1

Woorden, woorden, woorden

1.1 De macht der gewoonte

Mensen leven hun leven grotendeels volgens vaste patronen. We realiseren ons vaak niet hoe sterk ons gedrag bepaald is door gewoontes. Elke avond bonensoep eten is misschien wat overdreven, maar wie kent niet de met de regelmaat van de klok terugkerende rituelen. Bij het opstaan, 's morgens, 's middags, 's avonds, thuis, op het werk, en ook op school. In de loop der tijd zijn allerlei handelingen ingeslepen en zonder na te denken doen we dingen 'uit de macht der gewoonte'. Ga maar eens bij jezelf na hoe vast je eigen gedragspatronen zijn:

- Als ik 's morgens opsta ga ik altijd...
- Ik ga de deur uit, en steevast...
- Als ik thuiskom is het eerste wat ik doe...

Dergelijke dagelijks herhaalde gedragingen zorgen voor structuur en houvast. In het onderwijs geven we kinderen meteen inzicht in de vaste dagindeling. Al vanaf de kleutergroep hangt het rooster in plaatjes of foto's aan de muur. Zowel de leerkracht als de leerlingen weten precies wat hun te doen staat, wat er na de kringactiviteit en het buitenspelen komt. Ze raken gewend aan de vaste routines, en de duidelijke programmapunten zijn onmisbaar in de klas.

Het voordeel is dat je als leerkracht op school niet iedere keer weer alles opnieuw hoeft te bedenken of aan te leren. De routines zorgen ervoor dat een hoop automatisch gebeurt. Maar het gevaar is dat gewoontes zo vastgeroest raken dat ze verworpen tot een sleur en niet langer doelmatig zijn. Dan wordt het tijd voor iets anders, iets nieuws, iets beters. In de scholen zien we dit op het gebied van het woordenschatonderwijs. Het woordenschatonderwijs kan in veel scholen effectiever en is hard aan verandering toe. Op dit gebied kan er in de klassenroutines nog heel wat gebeuren, net als in een al te eentonig houthakkersleven.

We zijn dit boek begonnen met een sprookje. In de gewone betekenis van het woord zijn sprookjes verhalen die niet waar zijn. Maar een meer literaire benadering definieert een sprookje als 'een waarheid op een ander niveau'. In verhalen is alles mogelijk. Grenzen worden verlegd en nieuwe mogelijkheden worden verkend: dat maakt het verhaal spannend én leerzaam. En

het mooiste van alles is dat we kunnen vertrouwen op een goede afloop. We zullen de sprookjesheld in dit boek volgen en met hem op avontuur gaan. De eenvoudige houthakker probeert uit zijn dagelijkse beslommingen los te komen en te breken met gewoontes die niet de gewenste resultaten opleveren. Als een echte held stelt hij alles in het werk om de moeilijkheden te overwinnen en zijn ideaal te bereiken. We zullen zien hoe hij zich niet als een dwaas in het onbekende stort, maar zich grondig voorbereidt. Door te studeren en te oefenen vergroot hij zijn kennis en vaardigheden. Uiteindelijk kan niets hem meer weerhouden; hij breekt met zijn oude gewoontes en gaat vol zelfvertrouwen de uitdaging aan.

Ook voor het onderwijs geldt dat we als leerkrachten niet moeten blijven hangen in steeds maar weer meer van hetzelfde. We willen toch een klas waar van alles tot stand kan komen? Het leuke van leerkracht zijn is dat je elke dag opnieuw voor een klas levende, nieuwsgierige, soms ongedurige kinderen staat, met verschillende talenten en onverwachte interesses. Het is een klus om ervoor te zorgen dat al die verschillende kinderen alles kunnen leren wat je ze aanbiedt, om ze op de juiste manier 'bij de les' te houden. Dat vereist niet alleen kennis en vaardigheid, maar ook een hoop improvisatietalent en zin in avontuur. In de dynamische onderwijswereld zijn we niet op zoek naar een sprookjesprinses, maar naar de best mogelijke condities in de ideale klas.

1.2 De ideale klas

Iedereen die in het onderwijs werkt of gaat werken, heeft een eigen beeld van de ideale klas. Maar over een aantal basiskenmerken zijn we het allemaal eens: een ideale klas biedt elk kind de gelegenheid zich optimaal te ontplooiën. Het is een klas waarin leerlingen zich gestimuleerd weten, waarin ze spelenderwijs leren en zich ten volle kunnen ontwikkelen. Belangrijk is dat alle kinderen gelijke kansen krijgen en dat geen enkele leerling achtergesteld wordt.

Het is de vraag of dit ideaal een haalbare situatie is. Kinderen verschillen nu eenmaal van elkaar, en in elke klas zullen er leerlingen zijn die 'het minder goed doen' en die niet ten volle profiteren van het lesaanbod. Maar nu blijkt dat hele groepen kinderen in het onderwijs achterblijven, moeten we constateren dat we wel heel erg ver van het ideaal verwijderd zijn.

We zijn allemaal bekend met de geringe onderwijsresultaten van allochtone kinderen, dialectsprekende kinderen of kinderen uit lagere sociale milieus. De kranten staan er geregeld vol van. Deze groepen kinderen presteren *systematisch* onder de maat. Wat is er aan de hand? Zijn die specifieke groepen kinderen van nature dommer of doen ze minder hun

best? Daar kunnen we natuurlijk niet van uitgaan. Er moet een andere verklaring zijn. Veel van deze kinderen kunnen in het huidige onderwijs op het gebied van taal niet goed meekomen. En dat heeft verregaande consequenties voor de lessen in andere vakken.

Stel dat je als leerling in de klas de volgende uitleg te horen krijgt:

Kiek eerst maeres of je stroom h  wt. Trap em deerna an. 't Skerm begint te gloere en de héle takkelasie raakt an 't ruuzemuuze. Nah, geef nou d'r es een riedeltje oppe toetse. Kieke wat er beurt.

(N. Dros, persoonlijke communicatie, 2001)

Een kind uit de buitendorpen van Texel zal dit onmiddellijk begrijpen. Maar als je aan dit woordgebruik niet gewend bent, zal deze bloemrijke instructie over het gebruik van de computer niet volledig binnenkomen. Zoals een dorp in Texel zijn eigen taalkenmerken heeft, heeft de klas dat ook. Leerlingen die de gebruikte taal op school niet goed kunnen hantieren, zien zich bij voorbaat al in een achterstandspositie geplaatst. Ze begrijpen die taal niet goed, of minder snel, en kunnen zich niet zo makkelijk uiten. Als kinderen van huis uit minder vertrouwd zijn met de woorden die in het onderwijs gebezigd worden, dan zijn ze in het nadeel. Niet alleen bij de taalactiviteiten maar bij alle activiteiten en lessen. Woorden zijn de bouwstenen van taal en de sleutel tot goed onderwijs.

Leerlingen met onvoldoende woordenschat kunnen niet alleen de lessen niet goed volgen; ze leren ook minder snel nieuwe woorden en begrippen bij. Als we geen actie ondernemen, dreigen ze steeds verder achterop te raken. Sommige kinderen komen de basisschool binnen met bijvoorbeeld zo'n 500 Nederlandse woorden in hun hoofd; andere kinderen kennen wel 1500 Nederlandse woorden en weer andere kinderen in diezelfde groep beschikken al bijna over een woordenschat van 3000 woorden. De leerkracht moet voor deze kwestie oplossingen hebben: dat is van cruciaal belang.

De huidige gewoontes van de leerkracht in de klas hebben een sterke relatie met de zichtbare resultaten van de leerlingen. Als je als leerkracht de resultaten in je klas wilt verbeteren, zul je op zoek moeten gaan naar nieuwe manieren van handelen. Wanneer je, net als Hans, de juiste keuzes maakt en je kennis en vaardigheden vergroot, kun je stap voor stap dichter in de richting van je doel komen.

Inzetten op woordenschatonderwijs is de beste keus die je als leerkracht kunt maken. Het is een inspanning die viervoudig wordt beloond.

Ten eerste: als we woordenschatonderwijs intensiveren en systematisch aanpakken kunnen we zorgen dat alle leerlingen de les woordelijk volgen en niet onverwacht struikelen over te veel woorden die ze niet begrijpen.

Ten tweede: door middel van een goede woordenschatdidactiek kunnen we zorgen dat leerlingen de leerstof, die verpakt is in woorden, veel beter opnemen.

Ten derde: als leerlingen meer woorden leren, kunnen ze hun eigen ideeën en denkprocessen beter verwoorden.

Ten vierde: een goede woordkennis is absoluut noodzakelijk voor het leren lezen en voor tekstbegrip.

Woordkennis is een voorwaarde voor schoolsucces. Daarom zou je verwachten dat woordenschatonderwijs van oudsher alle aandacht heeft en bij iedereen boven aan het prioriteitenlijstje staat. Dat is jammer genoeg niet het geval. Er zijn voor het onderwijs in de loop der tijd allerlei prachtige leerlijnen, didactieken en lesideeën ontwikkeld (voor leren lezen, schrijven, rekenen, spellen, wereldoriëntatie, muziek, enzovoort), maar vreemd genoeg is het woordenschatonderwijs te lang een geïsoleerd, achtergebleven gebied gebleven. Gelukkig komt daar steeds meer verandering in. Tegenwoordig krijgt het woordenschatonderwijs extra aandacht. Bij leerkrachten, opleiders en methodemakers is woordenschatuitbreiding hoger op het lijstje komen te staan. In de praktijk echter blijken veel woordenschatlesjes nog niet voldoende vruchten af te werpen. Kennelijk is er meer voor nodig om de achterstanden effectief weg te werken

In workshops en woordenschatcursussen hebben we leerkrachten van veel verschillende scholen de volgende vraag voorgelegd: ‘Wat zou je in je eigen groep willen bereiken?’ Hoe uiteenlopend de reacties op deze vraag ook zijn, wat steeds terugkomt is:

- Leerkrachten willen het *goede* voor de leerlingen uit hun groep.
- Leerkrachten willen *betere* resultaten zien bij de leerlingen.
- Leerkrachten willen dat ieder kind zich op zijn of haar eigen niveau *het beste* kan ontplooiën.

Dit zijn de doelen. Hoe kun je die als leerkracht bereiken? Door te blijven zoeken naar verbetering van het eigen onderwijs. Jij hebt de eerste stap al gezet door dit boek ter hand te nemen. Nu zou je het boek kunnen gaan lezen en in de klas overgaan tot de orde van de dag. Dan verandert er natuurlijk weinig. De uitkomsten van je onderwijs, namelijk de prestaties van je leerlingen, blijven in dat geval gelijk. Dat is prima als je tevreden bent met de resultaten van de kinderen. Maar als je de leerprestaties van kinderen wilt verbeteren, dan zul je dingen in je eigen klas moeten veranderen.

Je kunt na het lezen van het boek voorzichtig hier en daar wat uitproberen. Met kleine aanpassingen zul je dan op kleine punten iets meer leerwinst behalen. Maar voor structurele verbetering van de leerprestaties zul je doelgericht en systematisch aan de slag moeten gaan. We werken al jaren intensief met leerkrachten die het (woordenschat)onderwijs daadwerkelijk willen veranderen. En wat blijkt steeds weer? Zoals bij alles in het leven: oefening baart kunst. Hoe groter de inzet, hoe meer resultaat en... uiteindelijk gaan dingen makkelijker als je ze vaker doet. Naarmate leerkrachten verder komen, boeken ze steeds meer resultaat, niet alleen op het gebied van woordenschat maar bij al het onderwijs dat ze geven.

In dit boek reiken we je de verschillende instrumenten en technieken aan die we ontwikkeld hebben om effectief woorden aan te leren en in te oefenen. Maar het toepassen van die technieken en het inpassen van nieuwe routines in je eigen dagelijks handelen zijn een kwestie van *zelf doen*. We vragen je dan ook om meteen aan de slag te gaan. Sta eerst even stil bij je eigen situatie. Wat zijn jouw persoonlijke ideeën en gewoontes op het gebied van woordenschatonderwijs? Neem nu een moment de tijd om eerst de Profieltest aan het eind van dit hoofdstuk in te vullen. Breng je huidige opvattingen en situatie in kaart en lees dan pas verder.

Doe de Profieltest op bladzijde 30.

Je hebt intuïtief de antwoorden omcirkeld en daarmee jouw beginpunt in kaart gebracht. We komen er in paragraaf 1.4 op terug. Het startpunt en de eindbestemming zijn vastgelegd: nu kunnen we op weg. Om onze horizon te verruimen en onze blik aan te scherpen, reizen we eerst terug in de tijd. We kijken naar de allereerste systematische woordleermethode van de bekende pedagoog Comenius. Hij had namelijk een heel vernieuwende kijk op woordenschatonderwijs.

1.3 De oude Comenius

Al meer dan 400 jaar geleden publiceerde de pedagoog Comenius een 'nieuwe' woordleermethode. Zijn inleiding is als volgt:

Leraar: Kom jongen, leer wijs te zijn.

Jongen: Wat is dat, wijs zijn?

Leraar: Alles wat nodig is: goed begrijpen, goed doen en goed uitdrukken.

Jongen: Wie leert me dat?

Leraar: Ik, met Gods hulp.

Jongen: Hoe?

Leraar: Ik leid je overal heen, ik laat je alles zien, ik benoem alles voor je.

Uit: Comenius, *Orbis sensualium pictus*, p. 31

Al zijn de leerlingen vandaag de dag niet meer zo dociel, en de leerkrachten niet allemaal meer zo gelovig, hier begint Comenius met een situatie die nog steeds aan de orde is: jonge kinderen moeten wijzer worden, en de leraar neemt de leerling als het ware mee op verkenningstocht door de wereld. Door alles te benoemen zorgt hij ervoor dat woorden leren en kennisverwerving direct bij elkaar aansluiten. Het onderwijs is dus direct gekoppeld aan woordenschatuitbreiding.

Zijn boek *Orbis sensualium pictus*, een nieuw hulpmiddel voor de scholen, bevat 'De uitbeelding en benoeming van alle fundamentele zaken in de wereld en alle bezigheden in het leven (...) zodat kinderen op speelse en vermakelijke wijze kennis kunnen verwerven' (Comenius, 1658).

Een scala aan onderwerpen is in dit boek uitgewerkt. Van 'het broodbakken' tot 'de bijenteelt', van 'het theater' tot 'de mijnbouw', van 'de kinderspelen' tot 'de landmeetkunde', van 'de kapper' tot 'het bad'. Alle onderwerpen uit het dagelijks leven van die tijd krijgt de jonge leerling voor ogen op afbeeldingen met de bijbehorende woorden.

Laten we eens verder kijken naar de invulling van de thema's. We bladeren in Comenius' boek en doen een greep uit de verschillende woord- en levenslessen. Hieronder geven we een voorbeeld van de les 'akkerbouw en veeteelt'.

In oude tijden werd akkerbouw en veeteelt bedreven door koningen en heren, heden is dit alleen de taak van de laagste standen.

De veehoeder¹ roept het rundvee² uit de stal³ met een hoorn⁴ en jaagt het naar het weiland.

De schaaphoeder⁵ hoedt het kleinvee⁶; hij heeft een schalmei⁷ en een herderstas⁸, een herdersstaf⁹ en een hond¹⁰ die beschermd is tegen de wolven met een halsband van prikkeldraad¹¹.

Het varken¹² wordt gevoederd uit een trog in de varkensstal. De boerin¹³ melkt de uiers van de koe¹⁴ boven een melkemma¹⁶ bij de kribbe¹⁵ en klopt in de karnton¹⁷ boter uit room en van geronnen melk maakt ze kaas¹⁸. De schapen worden geschoren en van de wol¹⁹ worden allerlei kledingstukken gemaakt.

Vee - runderen (koe, stier, os)

Kleinvee - kleiner vee (varkens, schapen, geiten)

Melkemma - emmer voor melk

Uit: Comenius, *Orbis sensualium pictus*, p. 37

De cijfertjes op de afbeelding verwijzen naar de corresponderende aan te leren woorden en begrippen. Natuurlijk is er wel wat af te dingen op de duidelijkheid van de etsen; we zien dat de 'schalmei' een instrument is, maar wat voor soort instrument wordt niet helemaal duidelijk. Ook is het de vraag of zo'n plaatje-met-praatje toereikend is om begrippen geheel duidelijk te maken. De aandacht richt zich vooral op uiterlijke kenmerken, en als je niet weet wat een 'karnton' is, word je als kind niet heel veel wijzer. Ten slotte past de keuze van de woorden niet meer in onze tijd: 'schalmei', 'herderstas' en 'karnton' zijn nu niet langer van wezenlijk belang om aan te leren.

Maar vergelijk de methode van Comenius nu eens met vier vragen in een woordleerlesje uit een willekeurige taalmethode.

Vervang het schuin gedrukte woord door een ander woord dat hetzelfde betekent:

- 1 De patiënt werd een beetje *nerveus*.
- 2 In de hal was een *expositie* van een beroemde schilder.
- 3 Richards vader heeft een *abces*.
- 4 Wat is jouw *opinie* over hulpverlening aan arme landen?

Het gaat hier niet om functionele, zichtbare woordenschatuitbreiding die nauw gekoppeld is aan kennisverwerving. De woorden komen als losse, toevallige elementen uit de lucht vallen, zijn (in het slechtste geval) nog niet eerder ter sprake geweest en komen verder in de methode ook niet meer terug. Niks geen ‘uitbeiding en benoeming’, eerder een ‘zoek-het-zelf-maar-uit-en-laat-zien-wat-je-kunt’oefening: als je de woorden kent kun je het lesje maken, als je ze niet kent houdt het op.

Comenius scoort met zijn 400 jaar oude boek *Orbis sensualium pictus* op vier punten heel hoog:

- Hij gaat er niet van uit dat kinderen de woorden al kennen, maar centreert zich op aanleren.
- Hij biedt woorden niet los aan, maar in een zinvolle context.
- Hij wil leerlingen niet alleen woorden leren, maar mikt ook op begripsuitbreiding.
- Hij doet dit alles op een (voor zijn tijd) speelse en gemakkelijke wijze.

Tegenwoordig hebben we, technisch gezien, veel meer mogelijkheden. Denk aan de mooie schoolboeken met prachtige tekeningen in meerkleurendruk, aan de nieuwe computerprogramma’s en cd-roms. Er zijn dan ook wel meer geavanceerde voorbeelden van woordenschatonderwijs te vinden dan het invullesje uit het traditionele taalboek dat hierboven is aangehaald. Het gaat ons echter niet om de uitzonderingen maar om de dagelijkse routines en de gewoontes binnen het woordenschatonderwijs. En dan kunnen we niet anders dan concluderen dat we al met al nog heel wat van de oude Comenius kunnen leren.

We hebben hier bewust de zaken wat zwart-wit tegenover elkaar gezet. Dat we Comenius aanhalen is niet om aan te geven dat vroeger alles beter was, maar om te laten zien waar in het huidige onderwijs ‘witte vlekken’ zijn ontstaan. Dit zijn namelijk precies de verbeterpunten voor het woordenschatonderwijs van de eenentwintigste eeuw.

Het zou goed zijn als je als leerkracht inzet op het verbeteren van je eigen vaardigheden voor wat betreft het woordenschatonderwijs. Zo kun je net als Comenius:

- meer aandacht geven aan het aanleren, uitbeelden en inoefenen van woorden en betekenissen;
- woorden meer in gestructureerde logische verbanden binnen functionele contexten aanbieden;
- woordenschatuitbreiding meer koppelen aan kennisverwerving en het leren in algemene zin;
- saaie oefeningen vervangen door een prikkelende didactiek.

1.4 Woordenschat in het huidige onderwijs

In het onderwijs van vandaag geldt woordenschatuitbreiding niet als ‘vermakelijk’ maar eerder als problematisch. Veel leerkrachten denken bij woordenschat niet zozeer aan ‘een spannende verkenningstocht door de wereld’ maar meer aan ‘grote achterstanden die haast niet meer in te halen zijn’. Als je de Profieltest op bladzijde 30 hebt ingevuld, kijk dan even terug naar jouw persoonlijke antwoorden in deel A *Ik denk wel eens...*

In de loop der tijd hebben wij leerkrachten velerlei gedachten over woordenschat horen uitspreken: ‘Het is dweilen met de kraan open, al die duizenden woorden, en de leerlingen onthouden ze maar niet’; en: ‘Woordenschatonderwijs blijkt wel meteen een hoop zichtbaar resultaat op te leveren als leerlingen woorden kunnen gaan gebruiken’; en: ‘We hebben al zo veel te doen, ik moet ook zorgen dat mijn groep aardrijkskunde, rekenen en techniek leert’; en: ‘Ik geloof wel dat kinderen bijvoorbeeld een halfuur per dag woordenschatonderwijs moeten krijgen, maar we hebben al zo weinig tijd’; en: ‘Het is zo saai, die woordenschatlesjes’, of juist: ‘Ha, leuk, ik ga woorden aanbieden!’

Veel uiteenlopende opvattingen; sommige optimistisch, maar andere juist verlamrend als het gaat om woordenschatonderwijs, zoals de eerstgenoemde, in iets andere bewoordingen:

**Wat een moeite steeds,
die duizenden woorden.
En de meeste leerlingen
onthouden al die woorden
toch niet.**

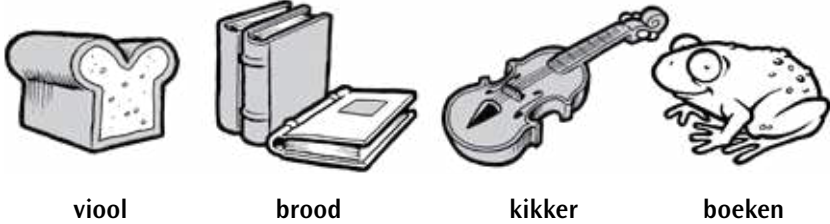
Bekijk je eigen antwoorden in het eerste deel van de vragenlijst. Vergelijk ze eens met de denkbeelden van de oude Comenius. Welke gedachten zijn productief? Houd die vast en zet ze onder het kopje ‘opbouwende gedachten’ hierna. De overblijvende, belemmerende opvattingen schrijf je op in de andere kolom en kan je later, na het lezen van dit boek, verder toetsen op hun werkelijkheidsgehalte.

Positieve, opbouwende gedachten	Negatieve, belemmerende gedachten

We hechten belang aan je denkbeelden over woordenschatuitbreiding en aan de opvattingen die eraan ten grondslag liggen, want die bepalen uiteindelijk je handelen in de praktijk. Als we kijken naar de vorige paragraaf zien we bij Comenius meteen al een aantal ‘oude’ denkbeelden die we voor het huidige onderwijs over kunnen nemen, omdat ze het woordenschatonderwijs veel aantrekkelijker maken en aan *alle* leerlingen meer kansen bieden. Neem bijvoorbeeld de ideeën over de plaats die de woordenschat krijgt bij het leren. In de huidige opvatting krijgt ‘woordenschat’ een bescheiden plekje tussen de andere vakken op school. In het reguliere schoolcurriculum is het woordjes leren veelal ‘weggezet’ binnen het taalonderwijs. Dit is een zeer smalle basis. Hoe anders is Comenius’ idee van woordenschatonderwijs als ‘een spannende verkenningstocht door de wereld, waarbij kinderen leren over alle fundamentele zaken in het leven’. Hoe ver staat dit af van de woordenschatlesjes zoals we ze in veel hedendaagse methodes terugvinden. Tegenwoordig maken leerlingen gerichte woordenschatopdrachtjes die los staan van de rest van het onderwijs. Allerlei mogelijke extra invul- of aanvuloefeningen uit de (taal)methode worden ingezet om kinderen die achterblijven bij te spijkeren, weliswaar vaak met mooie, duidelijke en kleurrijke plaatjes. Maar het is een gegeven

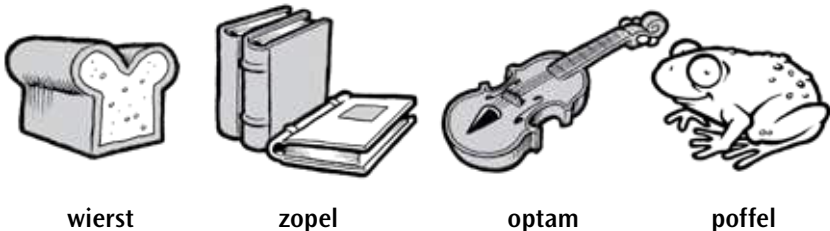
dat woorden uit het taalboek meestal niet in gestructureerde, logische verbanden worden *aangeleerd* en niet in zinvolle en/of speelse werkvormen worden *ingeoefend*. Kijk maar naar deze veelgebruikte woordenschatoefening met ondersteunende plaatjes.

De woorden zijn bij de verkeerde plaatjes terechtgekomen.
Zet het woord onder het goede plaatje.

Het eerste wat opvalt is dat woorden als losse eenheden zonder logisch verband of zinvolle context naast elkaar staan. En als we even doordenken: wat léért een kind van bovenstaande oefening? Niets meer dan dat het al weet! Als je niet weet wat de woorden betekenen, word je als leerling niet veel wijzer. Als je wel weet wat de woorden betekenen, word je ook niet wijzer. De leerkracht wordt hier wel wijzer, hij weet welk kind de woorden kent en welk kind niet. Tenminste, hij denkt dit te weten: de kinderen kunnen immers ook raden. Deze 'oefening' is in feite een toets: er wordt niets aangeleerd. En zo is het met veel oefeningen in het taalboek: het zijn minitoetsjes, geen oefeningen. Maar er staan toch (net als bij Comenius) plaatjes bij om de betekenis te verduidelijken? Probeer zelf maar eens de volgende opdracht te maken.

De woorden zijn bij de verkeerde plaatjes terechtgekomen.
Zet het woord onder het goede plaatje.

Hier kun je alleen maar gokken. Vaak is het woordenschatonderwijs één grote gokactiviteit. Laten we eens kijken naar de routines in andere lessen. De volgende situatie zal je vast bekend voorkomen. De leerkracht brengt tijdens de aardrijkskundeles een woord onder de aandacht.

Juf: 'Zo'n diepe spleet in de aarde, wie weet hoe dat heet?'

De helft van de klas roept:
'Valkuil, grot, van een aardbeving, een put ...'

Juf: 'Nee, dat bedoel ik niet; bij de bergen zie je vaak een gevaarlijk diep gat, hoe noem je dat? Zo'n gat in de bergen?'

Vier volhouders roepen:
'Een spleet, krater, afgrond, dal ...'

Juf: 'Ja bijna, het is een soort afgrond, een ra..., een ra...'

En het allerslimste jongetje van de klas (eentje dus!) scoort eindelijk:
'Ravijn'.

We zien hier een afvalrace, waarbij kinderen met een grote woordenschat, of kinderen die goed kunnen gokken, meedoen. De andere kinderen haken al snel af. Bij deze routines krijgen de beste kinderen van de klas de meeste kansen. Een paar haantjes-de-voorst doen mee en de rest zit stil te kijken. De woordkennis van de kinderen wordt zo niet ontwikkeld, maar vooral 'getoetst'. De woorden die op zo'n manier besproken worden blijven zelden hangen. De meeste leerlingen zijn ze weer snel vergeten. Ook in de onderbouw zien we heel vaak hetzelfde patroon. Om leerlingen te betrekken bij een les krijgen ze veel vragen om te beantwoorden. Als het goede vragen zijn, kan dat een uitstekende interactie opleveren. Maar als er nieuwe begrippen geïntroduceerd worden is er geen sprake meer van goede interactie. De kinderen kunnen immers niet praten over iets wat ze niet kennen. We lopen hier vaak tegenaan in de onderbouw. Herken je bij de kleutergroepen de volgende situatie? De leerkracht laat (vaak op basis van de handleiding) een nieuw voorwerp zien en vraagt: 'Wie weet wat dit is?' (Dit wordt ook wel de 'Wie-Weet-Wat-Routine' genoemd.) De kleuters vertonen hetzelfde gedrag als hun medeleerlingen in hogere groepen. Ze weten het antwoord niet en ze gaan raden. De leerkracht gaat door: 'Weten jullie dan misschien waar je het voor kan gebruiken?' Helaas moeten de leerlingen het goede antwoord weer schuldig blijven. De leerkracht geeft niet op en zet alles op alles. Ze doet voor wat je met het voorwerp kunt doen en daarna mogen de leerlingen het zelf vasthouden. Ondertussen vertelt ze wat over het voorwerp zodat de kinderen het makkelijker kunnen raden. Na ruim een kwartier vertelt de juf zelf maar hoe dat ding heet en wat je ermee kunt. Zonde van alle energie en van de onderwijstijd: het levert niets op. Het zou sneller en zinvoller zijn geweest als de leerkracht eerst zelf uitleg had gegeven, volgens het idee van Comenius die een onderwijzer laat zeggen: 'Ik leid je overal heen, ik laat je alles zien, ik benoem alles voor je.'

Door deze simpele vorm van 'pre-teaching' kunnen de leerlingen zinvol meepraten aan de hand van de vragen die ze naderhand krijgen voorgelegd. Een goed gesprek ontstaat als de leerkracht vragen stelt in de trant van: 'Waar zou je dit voorwerp nog meer zien? Waar doet het je nog meer aan denken? Wat zou je er nog meer mee kunnen doen?'

Het kan dus efficiënter en beter. Met een goede aanpak is het woordenschatonderwijs weer inspirerend en succesvol te maken. Dat loont zeker de moeite, want inzetten op de verbetering van het woordenschatonderwijs is inzetten op de verbetering van het onderwijs in het algemeen.

1.5 Wat je van dit boek kunt verwachten

Er is een spreekwoord dat zegt: ‘Geef een mens een vis en hij heeft die avond te eten; leer hem goed vissen en hij kan zijn leven lang zelf voor voedsel zorgen.’ Een nieuwe (woordenschat)methode met kant-en-klare lesjes kan je in de klas even een klein stukje vooruit helpen, maar dit boek leert je zélf je onderwijs te verbeteren voor een leven lang.

We hebben het geschreven voor iedere leerkracht die de woordenschatontwikkeling wil intensiveren, om uiteindelijk alle lessen en klassenactiviteiten te verrijken. We gaan ervan uit dat het vooral de leerkrachten zijn waar het om draait. Taalmethodes met aparte woordenschatoefeningen: ze vormen een basis, maar dat is vaak niet genoeg. De persoon voor de klas kan daarentegen in elke praktijksituatie de woordenschat op een zinvolle en functionele manier helpen uitbreiden. Het is vooral de juf of meester die bepaalt wat er in de groep gebeurt. Kijk maar eens in verschillende klassen en concentreer je op het woordleerklimaat.

In de ene klas zien we een leerkracht uit een prentenboek voorlezen of een tekst behandelen. We zien hem worstelen om ter plekke en tussendoor nog even allerlei woorden uit te leggen. Dat is een klas waar leerlingen moeizaam woordjes leren. Woordenschat wordt als een probleem ervaren, en het lijkt een enorme klus om met al die duizenden verschillende (niet door iedereen gekende) woorden om te gaan.

Hoe anders is dat in de klas waar de juf bij het voorlezen geroutineerd wijst op de woordmuur en waar vooraf plaatjes met woorden van het verhaal zijn behandeld en in groepjes bij elkaar zijn gehangen. De leerlingen signaleren zelf een onbekend woord dat nog niet van tevoren was uitgelegd. Ook dat woord komt bij de verzameling woordjes op de muur te hangen. Er worden na afloop allerlei spelletjes gedaan, en de juf neemt de ‘zwakkere’ leerlingen later nog even apart om ze tussen de bedrijven door spelenderwijs de onbekende woordjes van het verhaal te laten oefenen. Er worden steeds woorden van de dag en woorden van de week gekozen. Als alle kinderen de woordgroepjes kennen, worden deze weggehaald en vervangen. Leerkrachten en leerlingen zien en ervaren vooruitgang. De boodschap in deze klas is dat woordjes leren leuk is, dat iedereen het kan, dat je als leerling zichtbaar vooruitgang boekt en dat woorden steeds terugkomen in het gebruik. Woordenschat leeft en heeft de plek gekregen die hij verdient: midden in de klas.